

УДК: 94(477.72)“1937/1938”:001.89

О. А. Безбражна

ВНДІГАТ «АСКАНІЯ-НОВА» В УМОВАХ РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ 1937–1938 РР.

У роботі розглядаються процеси функціонування ВНДІГАТ «Асканія-Нова» в умовах державної наукової політики в період 1937-1938 рр. Детально досліджуються особливості відносин інституту і його співробітників з керівними організаціями й між собою.

Ключові слова: ВНДІГАТ «Асканія-Нова», НКЗ СРСР, комісія, Л.К. Гребінь, А.А. Нурінов.

Асканія-Нова – склака*
(М. М. Завадовський)

Тема політики, що проводилася керівництвом радянської держави в 30-х роках ХХ століття, сьогодні є гостро дискусійною. Необхідно відзначити, що, незважаючи на відомі рішення ХХ з'їзду КПРС 25 лютого 1956 року [1], звертатися до даної проблеми дослідники почали лише в 80-х роках. У 1987 році в Лондоні вийшла у світ праця М. Геллера «Вехи 70-летия: Очерк советской политической истории» [2]. Особливого розвитку тема політики радянського керівництва 30-х років отримала вже після розпаду СРСР. У 2003 році була видана робота Ю.М. Жукова «Иной Сталин. Политические реформы в СССР в 1933-1937 гг.» [3], а в наступному році А.А. Курепіним була захищена докторська дисертація на тему «Власть и наука. 1917-1937 гг. (На материалах Петрограда-Ленинграда)» [4]. Значне місце в середовищі досліджень, присвячених вищевказаній темі, відводиться проблемам функціонування науково-дослідних організацій. Доводиться відзначати той факт, що багато дослідників сходяться на думці про те, що становлення радянської науки в 1930-і роки проходило в умовах жорстких репресій по відношенню до наукової спільноти з боку владних структур. Зокрема на це вказують роботи Е.І. Колчинського [5], Д. Журавського [6], Л.Р. Грехема [7].

Особливу увагу радянського керівництва було звернено в бік досліджень в галузі селекції та генетики. Причиною такого стану справ, перш за все, був розвиток теорій академіка Т.Д. Лисенка в області яровизації культур [8, с.14-29]. Поширення в керівних колах країни ідей Т.Д. Лисенка призвело до опалі наукових шкіл Всесоюзного інституту рослинництва, очолюваного М.І. Вавіловим [9, с.11-14]. Дана проблема докладно розглянута в роботі дослідника М. Поповського «Дело академика Вавилова» [10]. Найбільш повно тема політики радянського керівництва щодо вітчизняної генетики розкрита в роботі В.М. Сойфера «Власть и наука. История разгрома генетики в СССР» [11].

Репресії і хвилювання в наукових колах не обійшли стороною і Всесоюзний науково-дослідний інститут гібридизації та акліматизації тварин «Асканія-Нова» (ВНДІГАТ). Варто відзначити, що, незважаючи на світову популярність даного об'єкта, дослідницькі роботи з історії його господарсько-адміністративного комплексу практично не проводилися. Відповідно, історія ВНДІГАТ «Асканія-Нова» у вказаний період також практично не розглядалася. Актуальність даної теми полягає у необхідності комплексного дослідження маловідомих і неопублікованих раніше матеріалів, пов'язаних з питаннями функціонування ВНДІГАТ «Асканія-Нова» в умовах радянської політики 1937-1938 рр. Метою даної роботи є аналіз документів, які розкривають процеси наукової та адміністративно-практичної взаємодії співробітників інституту з керівними організаціями й між собою. Для досягнення поставленої мети необхідно виявити і проаналізувати документи та літературу, що відображають становище ВНДІГАТ «Асканія-Нова» у вказаний період.

Основну джерельну базу даного дослідження склали документи Російського державного архіву економіки (РДАЕ), що містяться у фонді №8390 (Всесоюзна ордена Леніна Академія сільськогосподарських наук ім. В.І. Леніна (ВАСГНІЛ) Держагропрому СРСР). Також були використані роботи В.М. Рябко [12] і В.Є. Борейко [13], в яких представлені здебільшого узагальнюючі відомості з даної проблеми.

22 березня 1937 вийшла постанова активу інженерно-технічного персоналу, наукових співробітників і робочих Асканії-Нова, яка закликала всіх співробітників приступити до виконання «історичних рішень лютого пленуму ЦК ВКП (б)». Безпосередньо говорилося про необхідність «взятися ... за викорчовування в науці та виробництві наслідків шкідництва, неухважності, зазнайства, підлабузництва і маніловщини, розвиваючи сувору більшовицьку самокритику не зважаючи на особи» [14, арк.27]. Сам директор ВНДІГАТ А.А. Нурінов в листі до Президента ВАСГНІЛ А.І. Муралова говорив про те, що «викорчовування фальц-фейновщини і всебічне посилення зв'язку інституту з виробництвом є найважливішим завданням ... колективу» [14, арк.25-26]. Однак не дивлячись на висловлення своєї підтримки по відношенню до державного ідеологічного курсу, саме А.А. Нурінову довелося перебувати в опалі. 9 вересня 1937 в газеті «Зоря» була опублікована стаття «ворожа теорія і практика Нурінова», в якій було висунуто ряд звинувачень на адресу директора ВНДІГАТ. Безпосередньо говорилося про погане

* Згідно з твердженням О.Є. Мокєєва, даний вислів було вжито М.М. Завадовським на засіданні комісії ВАСГНІЛ з обстеження Асканії-Нова 11 січня 1938 року (Джерело: Російський державний архів економіки. – Ф.8390. – Оп.1. – Спр.1259. – Арк. 89).

керівництво інститутом, виживання грамотних співробітників, відстоювання бухаринської теорії на всесоюзних курсах бонітерів-вівчарів. Ця стаття знайшла відгук і в місцевій газеті «Червона Асканія», в якій вже 17 вересня була опублікована стаття «Викритий дворушник». У статті підтверджувалося звинувачення А.А. Нурінова в поширенні контрреволюційної бухаринської теорії про мирне вrostання куркуля у соціалізм, крім того говорилося про невиконання указів І.В. Сталіна, зв'язки з ворогом народу М.М. Хатаєвичем, захист розрадачів соціалістичної власності, відсутність розвитку ідей М.Ф. Іванова в науці [15, с.1-2].

НКЗ СРСР не міг не відреагувати на ситуацію, що склалася. 4 жовтня М.А. Чернов писав у відділ науки ЦК ВКП (б) М.Є. Бауманові: «У зв'язку з пред'явленням місцевими партійними організаціями ... Нурінову А.А. звинувачень ... мною створюється і буде надіслана в Асканію-Нова спеціальна комісія для перевірки науково-виробничої роботи інституту» [16, арк.97]. Вже через 10 днів НКЗ підписав наказ «Про перевірку роботи Інституту гібридизації та акліматизації тварин Асканія-Нова», згідно з яким в інституті повинна була працювати контрольна комісія з 20 жовтня по 1 листопада 1937 року. Головою був призначений професор Всесоюзного інституту тваринництва С.Г. Азаров [17, арк.1].

За підсумками роботи комісії був складений звіт, в якому були дані вкрай негативні відгуки як про наукову роботу, так і про адміністративно-господарський комплекс ВНДІГАТ. Особливо наголошувалося «рекламування та впровадження у виробництво незакінчених науково-дослідних робіт... зазнайство, оковамилювання, ігнорування спілкування з іншими науково-дослідними установами... відсутність самокритики і здорової критики серед працівників інституту». Була висловлена критика на адресу вченої ради, через те, що лише 9 його членів з 16 є працівниками ВНДІГАТ. Зверталася увага на низьку кваліфікацію співробітників інституту (з 37 наукових працівників: 2 доктори сільськогосподарських наук, 4 кандидати сільськогосподарських наук) і на слабку роботу відділу аспірантури (з грудня 1936 року – 4 аспіранти). Також відзначалися слабка дисципліна, відсутність керівництва стаханівським рухом, відсутність охорони праці, погане ветеринарне обслуговування, гостре житлове питання та інше. Було особливо звернуто увагу на науковий архів, який перебував у «хаотичному стані» [17, арк.12-18]. У висновку члени комісії внесли низку пропозицій. Перш за все, уявлялося необхідним «за недбале керівництво інститутом» і «за погане керівництво науковою частиною інституту» звільнити від займаних посад А.А. Нурінова і Л.К. Гребеня. Вчену раду в кількості 20-25 осіб перетворити в повноважний орган при дирекції інституту, упорядкувати структуру інституту. У двомісячний термін привести до ладу науковий архів та означити напрямки роботи наукової частини, ліквідувати аспірантуру. Також було зроблено звернення до Ново-Троїцького районного партійного комітету та до Дніпропетровського обласного комітету Спілки працівників вищої школи та наукових установ з проханням «налагодити в інституті роботу, як по партійній, так і по профспілковій лінії». ВАСГНІЛ в наступному році пропонувалося відпустити кошти на житлове і виробниче будівництво, а також на механізацію системи водопостачання [17, арк.20-23].

Таким чином, в кінці 1937 року ВНДІГАТ перебував у важкому становищі, як у сфері наукової роботи, так і в адміністративно-господарських питаннях. Однією з важливих причин ситуації, що склалася, були складні відносини між двома його провідними керівниками – директором А.А. Нуріновим та директором з наукової роботи Л.К. Гребенем. Обидва керівники мали один до одного претензії у наукових питаннях і, більше того відчували один до одного особисту неприязнь. Основною причиною відносин, що між ними склалися, була боротьба за розвиток ідей академіка М.Ф. Іванова і за право бути його наступником у науці. Згідно з твердженням В.М. Рябко, А.А. Нурінов являв собою типового для тридцятих років чиновника, який «наполегливо проштовхував неправдиві дані про результати гібридизації овець та кіз для одержання премії» [12, с.355-336]. На думку М.М. Завадовського, керуючи діями науки, він «усіма способами домагався присудження йому наукового звання кандидата біологічних наук» [12, с.355-336]. У той же час директор з наукової роботи Л.К. Гребень «считав себе і тільки себе» ближачим ученика Академіка Іванова, «единственным хранителем и продолжателем его дела в Аскании-Нова» [17, арк.195-196].

У результаті створеної ситуації ВНДІГАТ опинився в «стані важкого прориву як у своїй науково-дослідній роботі, так і в господарському відношенні» [18, арк.17]. Старший інспектор з кадрів С.Г. Ульянов, який працював у комісії, що здійснювала перевірку ВНДІГАТ восени 1937 року зазначав таке: «такого складного переплетіння абсолютного нездорових відносин у всій керівній частині Інституту, я ніде і ніколи не зустрів. Нурінов і Гребень в своїх ворожих відносинах зайшли настільки далеко, що це різко впадає в очі всім ... у відношенні один-одного вони просто втратили всіляке відчуття міри» [19, арк.2]. Як вже говорилося, рішення проблеми комісія бачила у відстороненні від займаних посад А.А. Нурінова, і Л.К. Гребеня, який сам звертався до С.Г. Азарова з проханням відсторонити його від завідування науковою частиною, з тим щоб залишити за ним тільки керівництво лабораторією [17, арк.196]. Однак ВАСГНІЛ відхилила пропозицію комісії про зняття з посади Л.К. Гребеня. У той же час пропозицію про зняття А.А. Нурінова було схвалено. Весь процес зміщення директора та передачі справ новому керівникові тривав з 4 листопада 1937 року по 5 січня 1938 [18, арк.58-77]. Остаточне рішення про подальшу долю А.А. Нурінова було прийняте комісією при ВАСГНІЛ, що розглядала питання про роботу ВНДІГАТ на чолі з академіком Є.Ф. Лискуном. 5 січня 1937 комісія постановила: «Вважати за необхідне справу про розруху роботи А.А. Нуріновим, що був директором Асканії-Нова, нині усуненим від роботи, передати прокуратурі для притягнення його до законної відповідальності» [18, арк.21].

У грудні 1937 року новим директором ВНДІГАТ був призначений К.К. Пахмурін [12, с.456]. Як вже зазначалося вище, вся робота в інституті в цей час перебувала в стані хаосу й розрухи. 15 січня 1938 при ВАСГНІЛ відбулося засідання комісії з обстеження Асканії-Нова під головуванням академіка Є.Ф. Лискуна. До

ведення ВАСГНІЛ ще раз було доведено важке становище інституту, особливо наголошувалося на несприятливому стані санітарії та охороні праці [17, арк.110]. Навесні 1938 року Асканія-Нова була обстежена комісією ветеринарних лікарів на чолі з І.Р. Замурій. Основною метою ветеринарів була розробка заходів по боротьбі з бруцельозом серед тварин і людей [20, арк.67], який щорічно спостерігався в Асканії-Нова з 1928 року [20, арк.192]. Для вирішення наукових і господарських проблем ВНДІГАТ насамперед були потрібні кошти. Перед ВАСГНІЛ питання про необхідність асигнувань на розвиток інституту було поставлено ще 15 січня 1938 року на засіданні комісії з обстеження Асканії-Нова. Тоді ж було підкреслено, що «ЦК, зі свого боку, ті суми, які він отримує від профспілкових внесків, ... вирішив віддати повністю Асканії-Нова» [17, арк.110-111]. Через пів року після наради, 15 липня в Асканії-Нова провела свою роботу ще одна комісія, на чолі з академіком Є.Ф. Лискуном. Згідно з її звітом, інституту необхідні були капіталовкладення в будівництво господарських та житлових споруд. Безпосередньо говорилося про необхідність вкладень у будівництво наукової бази ВНДІГАТ, а саме в будівництво лабораторій, музею, кабінетів, зоопарку. Окремо відзначалася актуальність ідеї проведення залізничної лінії від станції Ново-Олексіївка до Асканії-Нова, яка «надасть можливість використовувати цей культурний центр трудящим і полегшити ... вирішення всіх питань господарського характеру» [21, арк.30-66].

Таким чином, 1937-1938 роки для ВНДІГАТ «Асканія-Нова» були складними як у матеріальному, так і в психологічному відношенні. Ідеологічний контроль роботи ВНДІГАТ і його окремих співробітників з боку керівних організацій, було ускладнено особистим фактором у вигляді ворожих відносин між двома провідними керівниками інституту – директором А.А. Нуриновим та директором з наукової частини Л.К. Гребенем. Такий стан справ призвів до абсолютного хаосу в роботі ВНДІГАТ. В умовах проведення курсу боротьби з шкідництвом, А.А. Нуринова було звільнено від займаної посади. При цьому необхідно відзначити, відсутність явища масових політичних репресій по відношенню до наукових співробітників і працівників інституту. Найбільш вірогідними причинами цього є: по-перше – лояльне ставлення радянського державного керівництва до наукових ідей та особистості академіка М.Ф. Іванова, який фактично стояв біля витоків асканійського тваринництва та інституту, по-друге – відносна географічна віддаленість Асканії-Нова від наукових і політичних центрів держави.

Джерела та література

1. Хрущев Н.С. О культе личности и его последствиях. Доклад / Н.С. Хрущев // Известия ЦК КПСС. – 1989. – №3 [Электронный ресурс] // Режим доступа до ст.: <http://lib.ru/MEMUARY/HRUSHEW/kult.txt>.
2. Mikhail Heller. Seventy years of the Soviet Union; the landmarks: An essay on political history of the USSR / Mikhail Heller. – London: Overseas Publications Interchange Ltd, 1987. [Электронный ресурс] // Режим доступа до ст.: <http://www.posev.ru/files/articles/16.html>.
3. Жуков Ю.Н. Иной Сталин. Политические реформы в СССР в 1933-1937 гг. / Ю.Н. Жуков. – М.: Вагриус, 2003. – 510 с.
4. Курепин А.А. Власть и наука. 1917-1937 гг. (На материалах Петрограда – Ленинграда): Дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.02 / Курепин А.А. – СПб., 2004. – 549 с.
5. Колчинский Э.И. Наука и консолидация советской системы в предвоенные годы / Э.И. Колчинский // Наука и кризисы. – СПб: Дмитрий Буланин, 2003. – С.728-782.
6. Журавский Д. Террор / Д. Журавский // Вопросы философии, 1993. – №7. – С.125-146.
7. Грэхэм Л.Р. Естествознание, философия и науки о человеческом поведении в Советском Союзе: Пер. с англ. / Л.Р. Грэхэм. – М.: Политиздат, 1991. – 480 с.
8. Лысенко Т.Д. Яровизация сельскохозяйственных растений: Сокращенный доклад, зачитанный в 1931 г. на Всеукраинской конференции по селекции / Т.Д. Лысенко // Бюллетень яровизации, 1932. – №1. – С.14-29.
9. Лысенко Т.Д. Бесхребетная позиция Академии в вопросах генетики и селекции: Из выступления на активе Академии / Т.Д. Лысенко // Бюллетень ВАСХНИЛ. – 1937. – №4. – С.11-14.
10. Поповский М. Дело академика Вавилова / М. Поповский; вступ. ст. А.Д. Сахарова. – М.: Книга, 1990. – 303 с.
11. Соيفер В.Н. 1989. Власть и наука. История разгрома генетики в СССР / В.Н. Соифер. – СПб.: Эрмитаж, Тенафлай, 1989. – 706 с.
12. Рябко В.М. Аскания-Нова в решении научных проблем / В.М. Рябко. – Херсон, 2007. – 504 с.
13. Борейко В.Е. Аскания-Нова: тяжкие версты истории 1826-1997 / В.Е. Борейко. – К.: Киевский эколого-культурный центр, 2001. – 180 с.
14. Російський державний архів економіки (далі – РДАЕ). – Ф.8390. – Оп.2. – Спр.920. – 126 арк.
15. Верьовкин І., Мітницький П., Лісецький І. Викритий дворушник / І. Верьовкин, П. Мітницький, І. Лісецький // Червона Асканія, 17 вересня 1937. – №21 (87). – С.1-2.
16. РДАЕ. – Ф.8390. – Оп.2. – Спр.921. – 106 арк.
17. РДАЕ. – Ф.8390. – Оп.1. – Спр.1069. – 216 арк.
18. РДАЕ. – Ф.8390. – Оп.1. – Спр.1259. – 119 арк.
19. РДАЕ. – Ф.8390. – Оп.1. – Спр.1127. – 17 арк.
20. РДАЕ. – Ф.8390. – Оп.1. – Спр.1261. – 234 арк.
21. РДАЕ. – Ф.8390. – Оп.1. – Спр.1260. – 162 арк.

Безбражная Е. А. ВНИИГАЖ «Аскания-Нова» в условиях советской политики 1937-1938 гг.

В работе рассматриваются процессы функционирования ВНИИГАЖ «Аскания-Нова» в условиях государственной научной политики в период 1937-1938 гг. Детально исследуются особенности отношений института и его сотрудников с вышестоящими организациями и между собой.

Ключевые слова: ВНИИГАЖ «Аскания-Нова», НКЗ СССР, комиссия, Л.К. Гребень, А.А. Нуринов.

Bezbrazhnaya Ye. A. All-Union Research Institute acclimatization and hybridization animals «Askaniya-Nova» in Soviet policy 1937-1938 years

We consider the process of functioning All-Union Research Institute acclimatization and hybridization animals «Askaniya-Nova» in conditions of the state of science policy in the period 1937-1938 years. Studied in detail features of the relations of the institute and its staff with parent organizations and among themselves.

Key words: All-Union Research Institute acclimatization and hybridization animals «Askaniya-Nova», People's Commissariat of Agriculture of the USSR, commission, L.K. Greben, A.A. Nurinov.

УДК: 94(477.63)“1933/1935”

Н. Р. Романець

БОРТЬБА З САМОСУДАМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ (1933–1935 РР.)

Стаття присвячена дослідженню самосудів, які набули поширення в українському селі у період 1933-1935 рр. На основі аналізу архівних документів, що вперше вводяться до наукового обігу, встановленні причини самосудів, а також методи боротьби влади з ними.

Ключові слова: самосуди, селянство, голод, злочинність, українське село.

Голодомор 1932-1933 рр. – одна з найбільших гуманітарних катастроф ХХ ст., наслідки якої: демографічні, соціально-економічні, морально-психологічні українське суспільство відчуває досі. Тривалий час трагічні події 1932-1933 рр. замовчувалися офіційною радянською владою і лише з початком процесу перебудови у СРСР почали підійматися з небуття на рівень спеціальних наукових досліджень. Сьогодні тема голодомору 1932-1933 рр. належить до пріоритетних напрямків української історичної науки, про що свідчить поява понад 10 тисяч монографій, збірників документів, спогадів, художніх творів, публіцистичних видань [1, с. 5]. Її досліджують провідні вітчизняні вчені С. Кульчицький [2], В. Марочко [3], Ю. Шаповал [4], В. Васильєв [5], у наукових працях яких знайшли відображення такі аспекти проблеми як причини голодомору, роль репресій у здійсненні заготівель 1932-1933 рр., масштаби голоду, його наслідки. Але не зважаючи на значні досягнення українських та зарубіжних науковців, до повної реконструкції тих трагічних подій ще далеко. Зокрема, спеціального вивчення потребує соціальна поведінка населення в умовах голодомору, а також у наступний, постголодоморний період. Тому метою даної наукової розвідки є встановлення причин поширення самосудів в українському селі у 1933-1935 рр., а також методів боротьби влади з ними. Об'єктом дослідження є репресивна політика радянської влади в українському селі у 30-ті рр. ХХ ст., предметом – кампанія по боротьбі з селянськими самосудами у 1933-1935 рр.

Як свідчать документи, одним з наслідків голодомору було погіршення криміногенної ситуації у республіці у першій половині 1933 р. У міру посилення голоду зростає рівень злочинності серед населення: вбивства, грабунки заради шматка хліба ставали повсякденним явищем. Про це свідчить анонімний лист так званої «групи комуністів» до Дніпропетровського обкому КП(б)У (лютий 1933 р.): «Багато квартир як у селі, так і в містечках зачинаються зсередини і вдень, і вночі, тому що всі живуть у небезпеці, і немає жодної гарантії, що ось-ось [не] постукають, [не] заберуть все їстівне і [не] вб'ють серед білого дня. Де шукати захисту? Міліціонери самі недоїдають і трусять» [6, арк. 31]. А секретар Покровського парткому Трунов 13 червня 1933 р. повідомляв про збільшення кількості крадіжок у квартирах колгоспників і в колгоспних амбарах. Крали «2-3 центнери продовольства, корів, телят, курей» [7, арк. 658]. Іноді об'єктами злочину ставали навіть «зернята квасолі, посаджені в землю на грядках, або борщ з печі» [8, с. 83].

Особливо навесні 1933 р. збільшилася кількість крадіжок худоби. Викрадених коней, корів, овець голодні селяни різали й використовували для власяного споживання. Так, лише в Олександрійському районі Дніпропетровської області протягом березня-квітня 1933 р. було викрадено з колгоспів і радгоспів близько 30 коней, у Мелітопольському – більше 50 корів. Про неспроможність органів міліції протидіяти крадіжкам худоби красномовно свідчить той факт, що з двору Олександрійської міліції було викрадено троє коней [9, арк. 674, 1127]. Намагаючись зберегти худобу, на Київщині селяни почали її тримати у хатах [10, арк. 107].

Вихід із ситуації центральне й місцеве керівництво традиційно вбачало у застосуванні «жорстких репресій» щодо крадіїв. Притягуючи їх до кримінальної відповідальності, мали керуватися постановою ВУЦВК від 21 грудня 1932 р. «Про охорону кінського поголів'я», яка зобов'язувала «застосовувати за крадіжку коней в усупільненому секторі найвищий захід соціоборони з заміною, коли є обставини, що пом'якшують провину, – позбавлення волі на реченець не нижче, як 10 років» [9, арк. 600]. Як можна зрозуміти із листування Дніпропетровської обласної та районних прокуратур, органи юстиції під час розгляду справ не повинні були враховувати обставини скоєння злочину, тобто, що крадіжку вчинили «бідняки, випадкові крадії, нересидивісти», які з'їли коней «через дійсно тяжкий стан з харчуванням» [9, арк. 601]. Згідно з інструкцією Наркомату юстиції УСРР від 9 лютого 1933 р. всі «актуальні справи про крадіжки коней в усупільненому секторі» належало розглядати виключно в облсудах. В результаті протягом березня – першої половини квітня 1933 р. виїзна сесія Дніпропетровського облсуду у Мелітопольському районі розглянула 5 подібних справ, за якими засудила до розстрілу 6 чоловік [9, арк. 671].

Ще одним об'єктом зазіхань голодних селян навесні 1933 р. були насінні фонди. Як відомо, більшість посівфондів була вивезена з колективних об'єднань у рахунок виконання хлібозаготівель 1932/33 р. Нові